

Enver Ujkanović

Istorijski arhiv „Ras“ Novi Pazar
enverujkanovic@gmail.com

Mičo Ljubibratić, prvi prevodilac Kur'ana na našem govornom području

Za većinu istraživača legitimnost prevođenja Kur'ana na nearapske jezike u prvom periodu islama nije bila sporna niti je to bio vjerski zabranjen čin. Inicijatori rasprave o prevođenju Kur'ana i legitimnosti takve aktivnosti bili su 'nearapi' – 'aḡam, koji su smatrali da su limitirani svojim maternjim jezikom, te da ne mogu u potpunosti recipirati božanski sveti govor – Kur'an. Izvori koji se bave ovom tematikom ukazuju na to da se o prevođenju Kur'ana na našem govornom području nije razmišljalo prije devetnaestog vijeka, a proces prevođenja Kur'ana otpočeo je 1895. godine prijevodom Miće Ljubibratića. U ovom radu biće analizirani motivi Ljubibratićevog rada, razlozi odsustva takvog čina među pripadnicima islama, njihova reakcija na ovaj prijevod, te uticaj Ljubibratićevog prijevoda na potonji proces prevođenja Kur'ana među pripadnicima islama. Drugi dio rada se zasniva na kontrastivnoj leksičko-semantičkoj analizi prijevoda leksike Kur'ana, ekscerpirane iz jednog broja kur'anskih stavki (sura i ajeta), jer je važno uporediti Ljubibratićeva prijevodna rešenja s nekim od kasnije nastalih prijevoda Kur'ana s arapskog jezika, npr. prijevod Besima Korkuta, i uočiti razlike na semantičkom planu, a time i razvoj i sazrevanje iskustva u prevođenju Kur'ana na našem govornom području.

Ključne reči: prevođenje Kur'ana, leksika Kur'ana, kontrastivna leksičko-semantička analiza, recepcija Kur'ana, islamska ulema, Mičo Ljubibratić

Mičo Ljubibratić, the First Interpreter of the Qur'an in Our Speaking Area

Legitimacy of the Qur'an translation to non-Arabic languages has never been disputable nor religiously forbidden act during the initial period of Islam for a great number of researchers. Initiators of the debate about the Qur'an translation and the legitimacy of that act were 'non-Arabs' – 'aḡam, who believed that they can only relatively apprehend the divine holy discourse – Qur'an, as they were limited by their own mother tongue. According to historical sources, there were no initiatives to translate Qur'an in our speaking area before the 19th century. The process of the Qur'an translation, however, has started in 1895 with Mičo Ljubibratić. In this paper the motifs of Ljubibratić's work are analysed, as well as the absence of early translations among the adherents of Islam. The paper then reflects on the response to the Ljubibratić's translation and the influence of his work upon the translation activity among the adherents of Islam. The other part of the paper is based on a contrastive lexical semantic analysis of the translation of Qur'an lexis excerpted from Quranic passages (Surah and Ayahs). The comparison between the Ljubibratić's translation and the later translations

of the Qur'an, as for example the translation from Arabic by Besim Korkut, shows differences on the semantic level, and allow us to observe the development and evolution of the experience in translating the Qur'an in our speaking area.

Key words: translation of the Qur'an, Qur'an lexis, contrastive lexical semantic analysis, reception of the Qur'an, Islamic Ulama, Mićo Ljubibratić

Uvod

Kur'an je putem prijevoda, kao jednim od oblika njegovog tumačenja, postao dostupan skoro svim jezičkim porodicama. Evropski narodi kur'ansku poruku čitaju zahvaljujući desetinama prijevoda na engleskom, francuskom, njemačkom, španskom, italijanskom, ruskom i drugim evropskim jezicima. Postoje stariji i noviji prijevodi, s originala ili s nekog drugog prijevoda, od muslimana ili hrišćana i sa islamskog aspekta „uspjelih“ ili „heretičkih“. Na našem govornom području prevodilački proces Kur'ana otpočeo je Ljubibratićevim prijevodom Kur'ana.¹ Naučna opravdanost ovog rada ogleda se u ideji utvrđivanja istorijskih okolnosti koje su prevodioca potakle na ovaj čin, kao i ideji praćenja utjecaja ovog prijevoda na kasniji razvoj i tok prevođenja Kur'ana na našem području. U metodološkom smislu, rad je postavljen u okvirima traduktoloških studija (Tupja 2000, 8 navedeno prema: Jusufi 2016, 86),² te kontrastivne leksičko-semantičke analize (up. Đorđević 2004, 2–7; Ristić & Radić Dugonjić 1999).³ U pisanju kur'anskih stavki (ajeta) u radu sam koristio latiničnu transkripciju DMG sistema (nem. Deutsche Morgenländische Gesellschaft; up. Brockelmann et al. 1969), koja je internacionalno priznata i primjenjivana.

Kur'an u poimanju pripadnika islama

Po učenju islama, Kur'an je posljednja i univerzalna Božija objava, objavljena i obznanjena svim ljudima preko poslanika Muhameda u toku 23 godine u Meki i Medini, i on je osnovni i neopozivi izvor vjere islama. „Kur'an predstavlja vrhunsko otkrovenje Božije riječi. On je jedinstven među otkrivenim knjigama, univerzalan u svojoj primjeni i vječan u značaju“ (Partridž 2009, 368). Muslimani,

¹ Budući da se rad odnosi na proces prevođenja Kur'ana od 19. vijeka do današnjih dana, to se i zvanični naziv jezika i jezičkih varijeteta štokavske govorne osnove mijenjao. Takođe, i u literaturi koja se bavi ovim pitanjima, autori koriste razne odrednice. U radu, stoga, koristim nazive *srpski*, *srpskohrvatski*, *bosanski*, *hrvatski*, *naše govorno područje*, *naš jezik*, u zavisnosti od konteksta, perioda na koji referišem ili autora koga citiram.

² O traduktologiji kao nauci o prevođenju i razmatranju prevođenja „svetih knjiga“, up. Jusufi 2016.

³ Kontrastivna analiza je metod u filološkim istraživanjima koji se bavi kontrastiranjem (poređenjem) semantičkih, pragmatičkih, leksičkih, frazeoloških, sociolingvističkih, tekstualnih i drugih elemenata u jezicima, (up. Đorđević 2004). Leksičko-semantička analiza objedinjuje razne informacije: sintaksičke, semantičke, pragmatične, normativne i enciklopedijske (up. Ristić & Radić Dugonjić 1999, 7–10).

kako naglašava Kristofer Partridž, veoma poštuju Kur'an i njime pažljivo rukuju i brižljivo ga čuvaju. Za njih učenje svete knjige donosi nagrade koje se uvećavaju svakom novopročitanoj riječi. Činom čestog čitanja čitalac biva sve bliže Bogu, a pamćenje teksta Kur'ana smatra se činom velike pobožnosti (Partridž 2009). Kur'an je imao presudnu ulogu u razvoju islamskog društva. Prije svega, on je sveobuhvatni skup načela kojima se regulišu svi domeni muslimanskog života, izvor je vjere i vjerazakona, svojevrsni organizator njihovog života.⁴

Prema tradicionalnim izvorima, koji su jedina građa o tim pitanjima, Kur'an je objavljen Poslaniku dok je on provodio vrijeme – a to je često činio – u pećini planine Hira, u blizini Meke. Melek Džibril, čija je funkcija vrlo slična Svetom duhu u hrišćanstvu, obratio se Poslaniku: „Čitaj“, i tom riječi je počelo silaženje Božije poruke. To se dogodilo 610. godine, pri čemu je proces primanja revelacije, odnosno otkrovenja, trajao 23 godine. Trinaest godina u Meki i deset godina u Medini (Smailagić 1975, 70).

Etimološki, riječ Kur'an (*al-Qur'ān*)⁵ znači „ono što je za čitanje, kazivanje, knjiga za čitanje, učenje“, koja se često naziva i *al-Kitāb*⁶ „knjiga“ i *al-Mušḥaf*⁷ „ukoričena knjiga“, izvedenica je glagola *qara'a* „čitati, recitirati“ (Muftić 1997, 1176). Budući da je Kur'an kao fenomen imao nemjerljiv uticaj na religijsku, društvenu i političku istoriju svijeta, on je zbog te činjenice zaokupio pažnju šireg kruga naučnika različitih stručnih profila, koji su imali namjeru preciznije ga sagledati, proučiti i definisati.

Za orijentalistička izučavanja islama, Kur'an je bio od izuzetne važnosti.⁸ Osnovna tendencija određenih zapadnih studija bila je s namjerom da se dokaže da

⁴ U privatnom životu muslimani uče fragmente iz Kur'ana, u svojim dnevnim molitvama, kao i molitvama koje se izgovaraju na grobljima, pri bračnim ceremonijama, rođenjima i slično.

⁵ Osim naziva Kur'an, u islamskim tradicionalnim izvorima spominju se još dva njegova imena – *Furqān* (*al-Furqān*), što znači „razlikovanje, lučenje“ i *Umm al-Kitāb* „Majka svih knjiga“.

⁶ Riječ *Kitāb* prilično se često javlja u Kur'anu u raznim značenjima, ali pretežno označava Svetu knjigu, koja sadrži Božju objavu vjernicima: zato su se pristalice dvije velike tadašnje religije, hrišćani i Jevreji nazivali *ahl al-Kitāb* „ljudi Knjige“ (Smailagić 1990, 330).

⁷ Do ovog imena došlo se, prema Sujutiju, tek nakon što je Kur'an sabran u zbirku pod nadzorom prvog halife Abu Bakra, a na prijedlog drugog halife Omera. U širem izveštaju, Sujuti tvrdi da je Abu Bakr, nakon što je prva kodifikacija Kur'ana okončana, insistirao da se toj zbirci da ime. Jedni su predlagali naziv *Inḡīl* (انجيل), pa je odbijen; drugi *Sufer* (سفر), pa je, također, odbijen. Potom je Ibn Mesud istupio s prijedlogom da zbirku imenuju *Mušḥaf* (مصحف), jer je zapazio da tim imenom zovu neku knjigu u Abesiniji (današnjoj Etiopiji). Taj prijedlog bio je prihvaćen i ashabi su Kur'an u pisanoj formi zvali imenom *Mušḥaf* (As-Sujūṭi 2007, 257).

⁸ Naučni interes Evropljana za Kur'an je počeo, može se reći, posjetom Petra Abota od Klinija (Abbot of Cluny) Toledu u drugoj četvrtini dvanaestog vijeka. On se interesovao za pitanje islama u cjelini, sakupio je tim ljudi i s njima izradio seriju radova koji će uspostaviti naučne temelje za intelektualni susret sa islamom. Kao dio ove serije radova bio je i prijevod Kur'ana na latinski jezik 1143. godine, koji, na nesreću, zajedno s ostalim radovima, nije dao doprinos razvoju studija islamskog učenja. U sljedeća dva-tri vijeka napisano je dosta djela, ali je islam i dalje bio posmatran kao veliki neprijatelj. Napisano se svodilo na apologetisanje i polemike. Renesansa, pojava štampe i napredovanje Turaka ka Evropi doprinjeli su zajedno pojavi jednog broja radova

je Muhamed bio pismen čovjek i autor Kur'ana. Mnogi zapadni autori, ističe Husein Nasr, pišući o ovom važnom pitanju počinju s pretpostavkom – često skrivenom u velu objektivnosti i učenosti – da Kur'an uistinu nije Riječ Božja, odnosno božanska objava. (Nasr 1986, 200) Budući da nije Božija Riječ, Kur'an, prirodno mora biti djelo Poslanika koji bi, usljed toga, morao biti vrlo dobar pjesnik i, u stvari, nije mogao biti nepismen. On mora da je stekao neka znanja od jevrejske zajednice u Medini ili, pak, hrišćanskih monaha u Siriji i zajedno ih umetnuo u Knjigu koja se pojavljuje – prema ovim kritičarima – kao siromašna i suhoparna kopija drugih svetih knjiga, kao što su Stari i Novi Zavjet. Naravno, moguće je sačiniti i komparaciju između islama i hrišćanstva, upoređujući poslanika Muhameda i Isusa Hrista, Kur'an i Novi Zavjet, Džebraila i Svetog Duha, arapskog i aramejskog jezika, jezika kojim je govorio Hrist itd. Idući tako, sveta knjiga jedne religije može se podudarati sa svetom knjigom druge religije, središnja ličnost jedne religije može odgovarati središnjoj ličnosti druge religije i slično. Ovakav tip komparacije, prema Sejid Huseinu Nasru, može biti, u svakom slučaju, značajan i otkriti korisna znanja o strukturi obje religije. Ali da bi se shvatilo šta znači Kur'an za muslimane i zašto se vjeruje da je Poslanik, prema islamskom vjerovanju, bio nepismen, mnogo je značajnije komparaciju promišljati s jedne drugačije tačke gledišta, koju Husein Nasr (Nasr 1986) na ovaj način plasira:

„Riječ Božija u islamu je Kur'an; u hrišćanstvu to je Hrist. Nosilac Božije poruke u hrišćanstvu je Djevica Marija; u islamu to je duh Poslanika. Poslanik mora biti nepismen na isti način kao što i Djevica Marija mora biti djevica. Ljudski nosilac Božije poruke mora biti čist i neokaljan. Riječ Božija može biti jedino zapisana na čistoj i 'nedirnutoj' ploči ljudskog shvatanja. Ako je ova Riječ u tjelesnoj formi, čistoća je simbolizirana djevičanstvom majke koja podaruje rođenje Riječi, ako je u formi knjige, ova čistoća je simbolizirana nepisменom prirodom čovjeka koji je izabran da ovu Riječ obznani ljudima“.

Iznoseći ovakvu analogiju, Husein Nasr zaključuje da se zbog toga što je Kur'an Riječ Božija može tvrditi da odgovara Hristu u hrišćanstvu, ali i da je forma Kur'ana, koja je podjednako i sadržajem određena Božijim diktatom, podudarna u izvjesnom smislu tijelu Hrista.⁹

Redakcija Kur'ana

Savremena kritička istraživanja istorije Kur'ana potvrđuju da za vrijeme Muhamedovog života nije bilo konačne redakcije Kur'ana. Prema islamskoj tradiciji, koja obiluje mnogobrojnim detaljima, čim je Muhamedu bilo prenijeto

u šesnaestom vijeku. U 17. i 18. vijeku interesovanje za Kur'an je nastavljeno i tada se javljaju novi prijevodi Kur'ana (Bell 1984, 10–12).

⁹ Sličnu konstataciju iznosi i Annemarie Šimel: „Ošteprihvaćeno je da je *Kur'an* Božija riječ koja je 'uknjižena' posredstvom Muhameda; i baš kao što je Marija morala biti djevica da bi rodila Utelovljenu Riječ, tako je i Muhamed, imao se osjećaj, morao biti *ummi*, nepismen, da bi bio čisto sredstvo za 'uknjižavanje' Riječi“ (Šimel 2001, 265).

neko otkrovenje, pisari su ga odmah zapisivali na glinenim pločicama, komadima kože, palmovom lišću, plečkama kamila (As-Suyūṭī 2007, 99–105). Grupa Muhamedovih drugova i učenika odmah je ova otkrovenja učila napamet.¹⁰

Brojna islamska predanja i protivrječnosti u vezi sa sakupljanjem i objedinjavanjem zapisanih dijelova Kur'ana navele su mnoge istraživače istoričnosti i autentičnosti Kur'ana, neislamske provenijencije, da se bave pozadinom tih protivrječnosti, što ih je dovelo do pretpostavki i sumnji u autentičnost kur'anskog teksta. Alojz Šprenger (Aloys Sprenger) u svojoj studiji *Život i Muhamedovo učenje* (nem. *Das Leben und die Lehre des Mohammad*) kaže sljedeće:

„Jasno nam je, da je poslanik Muhamed posredstvom pisara bilježio Objavu u Medini. Međutim, nismo sigurni da li je posao dovršen i doveden do nivoa konačne knjige, odnosno da li je posredstvom pisara objedinio cijeli Kur'an. U ono što smo zaista sigurni je, da je Kur'an bio memorisan u glavama i srcima ljudi“ (Sprenger 1869, 33; prijevod s njemačkog A. H.)¹¹

Slično njemu misli i njegov kolega, Teodor Neldeke (Theodor Nöldeke):

„Za života Poslanika nije došlo do konačne redakture Kur'ana. Ako pretpostavimo shodno tvrdnji Zejda bin Sabita da Kur'an nije sakupljen, ovdje se sama nameće druga pretpostavka: odakle onda garancije autentičnosti primjerka mushafa Abu Bakra?“ (Nöldeke 1919, 5; prijevod s njemačkog A. H.)

Kur'an je, kako smo već pomenuli, uglavnom pamćen i usmeno prenošen, što je stajalo u savršenom skladu s duhom zajednice u kojoj su navike pisanog bilježenja bile tek u začetku, dok je memorisanje i usmeno kazivanje pjesama i priča predstavljalo, kako ističe Darko Tanasković (2008, 52), „glavni oblik kulturnog života i međuplemenskog opštenja na planu duhovnih doticaja.“ Posle Muhamedove smrti moralo se raditi na zapisivanju Kur'ana, jer su se već tada javile pojedine razlike u načinu recitovanja među onima koji su znali Kur'an napamet, kao i u ortografiji onih koji su ga bilježili, zbog toga što arapsko pismo u to vrijeme nije bilo precizno. U sedmom vijeku Kur'an je bio nevokaliziran i bez dijaktričkih znakova za konsonante. Pisan je isključivo sa sedamnaest konsonantskih formi, koje su bez dijakritičkih znakova predstavljale svih 28 konsonanata. Složenost arapskog pisma i problemi s korektnim čitanjem Kur'ana najviše su se manifestovali u novoosvojenim predjelima rastuće muslimanske države. Zato je već prvi halifa Abu Bakr naredio Zajdu bin Tābitu, koji je bio Muhamedov pisar i znao

¹⁰ Kur'an se počeo učiti napamet u doba Muhameda i to se nastavilo sve do danas. U svim vremenima i svim dijelovima islamskog svijeta veliki je broj onih koji, počevši od ranog uzrasta, napamet uče Kur'an. Onaj koji napamet nauči Kur'an naziva se *ḥāfiẓ al-Qur'ān*. Za učenje Kur'ana napamet koristi se termin *ḥifẓ al-Qur'ān* ili samo *ḥifẓ*. Postoje različiti mektebi, odnosno kursevi, koji su osnovani radi čitanja i učenja Kur'ana napamet i zovu se *dār al-ḥuffāẓ* ili *dār al-qurrā'*. Zvanje hafiza kod muslimana je veoma časno i poštovano. Kada neko prouči Kur'an od početka do kraja, to se u islamskoj tradiciji naziva *ḥatma* (Halilović 2005).

¹¹ Zahvalnost za prijevod dugujem Ahmedu Haliloviću.

cijeli Kur'an napamet, da sve dijelove Kur'ana sastavi u jedan korpus. Zejd je, posle dugog i napornog rada, halifi predao listove, *ṣuḥuf* (az-Zarqāni 2001, 212).

Ova prva integralna pisana verzija nije bila od suštinskog značaja za dalju sudbinu kur'anskog teksta. Korpus Abu Bakra, sastavljen od listova – *ṣuḥufa*, u svega jednom primjerku, bio je predat na čuvanje Muhamedovoj udovici Hafsi, kćeri drugog halife Omera (Az-Zarqāni 2001, 212). Međutim, kako se islam naglo širio među raznim nearapskim narodima, nastale su i razlike u recitovanju Kur'ana. Zato se, po naređenju trećeg halife Osmana, početkom 25. godine po hidžri (647. godina), sastala jedna komisija sastavljena od četiri pisara, među kojima je bio i sastavljač prvog korpusa Zejd bin Sabit. Komisija je sastavila definitivnu recenziju u četiri primjerka, koji su bili poslani u tada četiri najvažnija centra carstva: Meku, Basru, Kufu i Damask (Šahin 2008, 217). Time je bila obezbjeđena identičnost integralnog teksta Kur'ana. Od Osmanove kodifikacije Kur'ana nastala je posebna tradicija, odnosno umijeće prepisivanja Kur'ana, koje je rezultiralo nastankom zasebne grane umjetnosti zvane islamska kaligrafija, koja je islamskom nasljeđu dala mnoštvo monumentalnih prijevosa Kur'ana (Hadžimejlić 2009).

Legitimnost i osporavanje prevođenja Kur'ana

Hermeneutičke rasprave o pitanju da li se Kur'an može ili ne može prevoditi na druge jezike nisu bile od primarnog značaja, kad je u pitanju debata o prevođenju Kur'ana na našem govornom području. Polemike oko legitimnosti ove djelatnosti aktualiziraju se pojavom „islamskog modernizma“ (Karić 1988, 54). Međutim, prema Enesu Kariću, to je samo jedan od razloga „kašnjenja“ ove debate u literaturi koja tretira pitanje islama i Kur'ana na srpskohrvatskom jeziku (Karić 1988). Izvori koji se bave ovom tematikom ukazuju na to da se o prevođenju Kur'ana na našem govornom području nije razmišljalo prije devetnaestog vijeka zbog permanentne bojazni pripadnika islama da srpskohrvatski jezik ne zamjeni kur'anski arapski u islamskom bogoštovlju.¹² Pripadnici islama u BiH su se u ovoj sferi zadovoljavali knjigama i izvorima koji su se nalazili u njihovim bibliotekama. Tako, na primjer, u biblioteci „Gazi Husrev-beg“ u Sarajevu nalazimo dva prijevoda Kur'ana na turskom jeziku od nepoznatih prevodilaca. Zatim, prijevod Kur'ana na persijski jezik također, od dva nepoznata prevodioca (Dobrača 1963, 47–49). Prema Muhamedu Hadžijahiću (1986, 24), razlozi zbog kojih naši muslimani dugo vremena nisu pristupili prevođenju Kur'ana jesu sljedeći: nemogućnost adekvatnog prevođenja Kur'ana na strane jezike; kur'anski tekst s prijevodom gubi svoj mistični značaj; protivljenje hodža, budući da su oni nad prevođenjem i tumačenjem Kur'ana držali isključivo svoj monopol.

¹² Konzervativni dio uleme je vidio u upotrebi vjerske literature na srpskohrvatskom jeziku antiislamski i sekularistički napad. Čak je smatrao da zamjena arapskog pisma, takozvane arebice, latiničkim i ćirilčnim pismom u tekstovima i literaturi profane tematike nije dozvoljena. Značajnu ulogu u eliminisanju takvih stereotipa imao je re'is-ul-ulema Čaušević (u službi: 1913–1938), koji je za vrijeme svog mandata učinio da latinica i ćirilica više ne budu shvatane kao „vlaško pismo“ (Traljić 1971, 96).

Poteškoće i problemi u prevođenju između kur'anskog arapskog jezika i našeg područja su evidentne, jer, prema teoriji jezičkog relativizma, svaki jezik artikuliše i organizuje svijet na drugi način (Sapir 1983). Arapski, s jedne strane, i bosanski jezik, s druge strane, kako naglašava Karić (2005, 46) pripadaju različitim jezičkim porodicama i razvijali su se unutar različitih kulturnih krugova. Vijekovima su se posredstvom njih izražavali različiti mitski, religijski i filozofski pogledi na svijet. Prevođenjem jednog djela s arapskog na bosanski ili obrnuto, shodno saznanjima moderne lingvistike „jednu organizaciju svijeta“ unosimo u drugu, ali i drugačiju organizaciju svijeta. Teško je, skoro i nemoguće, jedan jezik kao sliku svijeta prosto namaknuti na drugu, drugačiju sliku svijeta (Karić 2005). „Sigurno, oni koji su vaspitani u jednoj određenoj jezičkoj i kulturnoj tradiciji, svijet vide drugačije nego oni koji pripadaju drugim tradicijama“ (Gadamer 1978, 421). Problemi prevođenja Kur'ana su još vidljiviji kada znamo da kur'anski jezik utemeljuje jedan pogled na svijet, koji je izrazito religijski, a i cjelokupna istorija arapskog jezika, prije nego što je Kur'anom označen kao jezik islamske duhovnosti, bila je pod neprestanim uticajem monoteističke tradicije koja se razvijala u tkivu hebrejskog i drugih jezika koji mu genetski i geografski korespondiraju. Po mišljenju Enesa Karića (2005, 47), politeistička tradicija Slovena, potom pravoslavna, katolička, bogumilska i druga duhovna ozračja, našla su u njemu svoju organizaciju svijeta i posredstvom njega je izražavale (Karić 2005). U mnoštvu literature koja razmatra prevođenje Kur'ana spominju se najčešće poteškoće: karakter kur'anskog diskursa, koji nije ni proza ni poezija i njegovo prevođenje predstavlja stanovitu poteškoću, jer Kur'an neosjetno prelazi iz proze u poeziju, iz dijaloga u monolog, iz diskursa izrečenog u prvom ili drugom licu u diskurs saopšten u trećem licu; „siromaštvo“ Kur'ana imenima, socionimima, toponimima, spojene lične zamjenice, aspekt strukture rečenice, glagolskih vremena, aspekt kur'anskog stila i idžaza Kur'ana kao specifičan i jedinstven aspekt arapskog jezika, koji je svoje najveće savršenstvo dostigao u Kur'anu (Ramić 2007). Zatim polisemnost kur'anske leksike, koja nameće brojnost komentara i njihovu raznovrsnost, iako oni nikada u potpunosti ne iscrpe značenja, o čemu i sam Kur'an govori: „Kad bi more bilo mastilo da se ispišu riječi Gospodara moga, more bi presahlo, ali ne i riječi Gospodara moga“ (al-Kahf, 109).

Koran – Ljubibratićev prijevod Kur'ana

Kako smo spomenuli, proces prevođenja Kur'ana na našem jezičkom području otpočeo je 1895. godine, prijevozom Kur'ana Miće Ljubibratića, hercegovačkog ustaničkog vođe Srba u borbi protiv austrougarske dominacije u Bosni i Hercegovini.¹³ Rođen je u Ljubovu 1839. godine kod Trebinja. Osnovnu školu je završio u svom rodnom kraju, da bi gimnazijsko obrazovanje nastavio u

¹³ Nakon Ljubibratića, na našem, prevashodno bosanskom, govornom području javili su se prijevođači Kur'ana sljedećih autora: Ali Riza Karabeg (Mostar, 1937), Muhamed Pandža i Džemaludin Čaušević (Sarajevo, 1937), Besim Korkut (Sarajevo, 1977), Mustafa Mlivo (Bugojno, 1994), Enes Karić (Sarajevo, 1995), Esad Duraković (Sarajevo, 2004) i Nurko Karaman (Sarajevo, 2018).

Dubrovniku. Kao odličan poznavalac francuskog i italijanskog jezika, pisao je i prevodio novinarske članke, rasprave i odabrane pozorišne komade. Umro je u Beogradu 26. februara 1889. godine (Gavrilović 1990, 43). Mićo Ljubibratić je, kako piše Oraovac (1908, 7) cijelog svog života radio za slobodu i propovjedaio bratstvo ne samo među pravoslavnim Srbima, nego među katolicima i muslimanima i bio je zagovornik njihove zajedničke borbe protiv austrougarske vladavine u Bosni i Hercegovini. Njegov prijevod Kur'ana je, prema ocjeni Hadžijahića (1986, 23), bio pokušaj unaprijeđenja dijaloga među njima. Svoj prijevod Kur'ana je okončao, ali nije dočekaio njegovo štampanje i objavljivanje. Njegov prijevod je štampan tek 1895. godine, pod naslovom *Koran*, o trošku zadužbine Ilije Milosavljevića Kolarca, u državnoj štampariji u Beogradu, a drugi put 1990. godine, kao reprint izdanje u Ljubljani, u izdanju sarajevske „Svjetlosti“.¹⁴ Prvo izdanje sadrži 479 stranice, napisano je ćirilicom i bez arapskog teksta. Prevodilac je na kraju knjige ponudio rječnik pojmova i imena zastupljenih u Kur'anu s njihovim pojašnjenjem. Reprint izdanje ima 539 strana i sadrži predgovor pod naslovom „Rasprave o prevođenju Kur'ana kod nas (od prijevoda Miće Ljubibratića do prijevoda Besima Korkuta)“, čiji je autor Enes Karić. Priređivač ovog izdanja se u napomeni na 43. stranici obraća muslimanskom čitaocu, skrećući mu pažnju na to da je Ljubibratićev prijevod pod vidnim uticajem pravoslavlja i ističe da je ovaj prijevod svjedočanstvo, ponajprije književno i religijsko, u kojem se u prijevodu kur'anskog diskursa uključuje biblijski pojmovni i terminološki instrumentarij, ističući da priređivač prijevod Miće Ljubibratića cijeni kao prvorazredni ekumenski događaj na našim prostorima na prijelazu devetnaestog u dvadeseti vijek.

U analizi Ljubibratićevog prijevoda neminovno se nameće pitanje zašto je osoba pravoslavne provenijencije pretekla pripadnike islama u Bosni i Hercegovini u prevođenju Kur'ana? Prema Hadžijahiću (1986, 23), ideja prijevoda Kur'ana na srpskohrvatski jezik vuče svoje korjene još od 1868. godine. Poduhvat je, prema njegovim riječima, bio politički motivisan, s težnjom da se publikacijom prijevoda Kur'ana postignu kod bosanskih muslimana određeni nacionalno-politički efekti. Odgovore eksplicitno sadrži literatura koja se bavila ovim pitanjem, i oni se mogu svesti na sljedeće:

- među muslimanima na našim prostorima bila je prisutna bojazan da prijevod zauzme mjesto originala, pa tako dobije prednost u izvršavanju muslimanskog bogoštovlja: dnevne molitve, recitovanje Kur'ana i druge negativne refleksije na njihovo vjerovanje;

¹⁴ Hadžijahić ističe da je znatno prije Ljubibratićeva prijevoda u našim krajevima bilo fragmentarnih prijevoda Kur'ana. On spominje Jana Čaplovića, porijeklom Slovaka (1780–1847), koji je bio tajnik i konzistorijalni savjetnik episkopa i boravio u Pakracu 1809–1812. godine. U drugom dijelu svoga djela *Slavonien und zum Theil Croatien* (Csaplovics 1819; Budimpešta), Čaplović je objavio „Bilješke o Turcima i izvadak iz Korana“, u kojoj je naveo: „Među mojim čitaocima biće mnogo onih, koji nikada nisu došli u priliku da čitaju tursku bibliju (Koran)“ (Csaplovics 1819 navedeno prema: Hadžijahić 1986, 23).

- strepnja da se pripadnici islama udalje od arapskog pisma u korist latinice ili ćirilice, pisama koja su bila u upotrebi kod nemuslimana i na kojima nije bilo dopušteno štampati prijevode Kur'ana;¹⁵
- pripadnici islama su se u periodu turskog prisustva u Bosni – kada je u pitanju Kur'an, njegov prijevod i tumačenje – zadovoljavali već postojećim prijevodima na orijentalne jezike (Dobrača 1963, 47–49).

U svakom slučaju, pojava Ljubibratićeva prijevoda Kur'ana bila je motiv pripadnicima islama da više pažnje posvete ovom pitanju i da preispitaju svoja gledišta i stavove u vezi s njim. Prije nego što se upustimo u razmatranje reakcija pripadnika islama na ovaj prijevod, potrebno je iznijeti još podataka koje o ovom prijevodu daju potpuniju sliku. Mićo Ljubibratić, kao prevodilac Kur'ana, nije bio poznavalac arapskog jezika. U prevođenju, koristio se prijevodom Kur'ana s francuskog jezika.¹⁶ U nekim izvorima se spominje da se u prevođenju oslanjao i na ruski prijevod, pri čemu ruski prijevod nije bio s arapskog originala, već s francuskog jezika (Hakki 1931, 323). Dakle, u oba slučaja, radi se prijevodu prijevoda. Prijevod je rađen ćiriličnim pismom. Prevodilac se u odabiru prijevodnih rješenja često koristio terminologijom kršćanske teologije na srpskom jeziku. Imena kur'anskih ličnosti navodio je onako kako ih Biblija navodi: Mūsā (Mojsije), Dawūd (Davud), Jūsuf (Josif), J'akūb (Jakov), 'Isā (Isus) itd. Kao primjer navešćemo prijevod 136. ajeta sure al-Baqara:

„Qūlū ‘āmannā bil-lāhi wa mā ‘unzila ‘ilajnā wa mā ‘unzila ‘ilā Ibrāhīma wa ‘Ismā‘īla wa ‘Ishaqa wa Ja‘qūba wa al-‘Asbāti wa mā ‘utija Mūsā wa ‘Isa wa mā ‘utija an-nabijjūna min rabbihim la nufarriqu bajna aḥadin minhum wa naḥnu lahu muslimūn.“

„Реците: „Ми вјерујемо у Бога и у оно што је с неба послано нама, Авраму, и Исмаилу, Исаку, Јакову и дванаесторим племенитима; ми који вјерујемо у књиге које су послане Мојсију и Исусу, у књиге које Бог дао пророцима; ми не чинимо никакве разлике међу њима, и Богу се предајемо“.¹⁷

Sagledavajući i analizirajući reakcije na Ljubibratićev prijevod Kur'ana, one se u osnovi mogu svesti na dvije kategorije: pozitivne i negativne.

U pozitivne ubrajamo sljedeće:

- pripadnici islama, kojima je arapski jezik nerazumljiv, mogli su se posredstvom ovog prijevoda upoznati sa značenjima Kur'ana kojeg recituju i čitaju;

¹⁵ Muslimani su tada koristili pismo prilagođeno fonetskim potrebama našeg jezika pod imenom *arebica* (Vajzović 2003, 14).

¹⁶ Podatke o tome dao je Dragutin J. Ilić u knjizi *Poslednji prorok*, u fusnoti na strani 90, gdje ističe da je francuski prijevod koji se ovdje spominje od Kasimirskog, *Le Koran* (Traduction, Nouvelle, Paris, 1852; Ilić 1896).

¹⁷ Prijevod na stranici 16. Broj ajeta je, prema njegovom redosljedu ajeta, 130 (Ljubibratić 1895).

- mogućnost da se sa značenjem Kur'ana upoznaju i pripadnici drugih vjerskih orijentacija;
- ovaj prijevod je podstakao i motivisao pripadnike islama da i oni pristupe prevođenju Kur'ana.

Muhamed Hadžijahić (1986, 27) u vezi s ovim prijevodom kaže: „Ljubibratićev prijevod Kur'ana stekao je ugled i po tome što je istican kao uzoran jezički spomenik“, i nastavlja tvrdnjom da je Ljubibratićev jezik, zastupljen u njegovom prijevodu Kur'ana postao značajan za naše filologe i lingviste po čistoti jezika i svojoj frazeologiji. O stilu ovog prijevoda pohvalno se izrazio i Mehmed Handžić (1937, 141), kao predstavnik konzervativnih bosanskih ulemanskih krugova, ali uz konstataciju da prijevod sadrži dosta pogrešaka u prijevodu ajeta: „Ljubibratića prijevod je štampan prije četrdeset godina i pored lijepog našeg jezika kojim je taj prijevod pisan u njemu ima dosta pogrešaka i krivo prevedenih ajeta. Osim toga taj prijevod nije s originala, nego je prijevod prijevoda“ (Handžić 1937). Također, ljepotu stila ovog prijevoda primjetio je i Enes Karić (1988, 226), zaključujući da se s pravom može tvrditi da Ljubibratićev prijevod ima neke zajedničke konstante stilske naravi kakve se uočavaju u Karadžićevom i Dančićevom prijevodu Biblije (Karić 1988).

Na temelju Ljubibratićeva prijevoda izvršena su dva izbora kur'anskih ajeta. Prvi izbor je napravio Milan Jovanović Batut, profesor beogradskog Medicinskog fakulteta, pod naslovom *Život zdravlje, bolest i smrt u Kura'nu* (Jovanović 1927); a drugi izbor napravio je Miodrag Maksimović, pod naslovom *Iz Kur'ana časnog. Svetu celom opomene* (Maksimović 1967 navedeno prema: Ramić 1976, 20) Na Ljubibratićev prijevod kritički se osvrnuo Dragutin Ilić, 1896. godine, u djelu *Poslednji prorok*, ističući da ovaj prijevod nije direktno s arapskog, već francuskog jezika i da je „prijevod s te strane mnogo izgubio od svoje vrijednosti“ (Ilić 1896, navedeno prema: Ramić 1976, 20). O ovom prijevodu Kur'ana pozitivno se odredio Darko Tanasković (1979, 882), ocjenjujući ga najboljim s aspekta stila i jezika i zadovoljavajućim s aspekta značenja.

Negativne reakcije, uz osporavanje ovog prijevoda, upućene su od ortodoksnih ulemanskih krugova u Bosni i Hercegovini. Radi se o imamima koji su bili pod izvjesnim uticajem dijela islamske uleme, koja je prevođenje Kur'ana smatrala nedozvoljenim.¹⁸ Nakon pojave ovog prijevoda, u javnosti se pojavio serijal članaka koji su pripadnike islama eksplicitno upozoravali da prijevod Kur'ana nipošto ne može biti adekvatan Kur'anu, tj. njegovom izvornom tekstu. U listu *Bošnjak*,¹⁹ čitaocima se plasira više upozorenje nego obavještenje o novom prijevodu Kur'ana. Kritikom ovog prijevoda najintenzivnije se bavio izrazito konzervativni časopis *Hikmet*, koji je izlazio u Tuzli. U njemu je objavljen niz članaka koji su se oštro usprotivili prijevodu Kur'ana na bilo kom jeziku. Pozivali su čitaoce da apsolutno odbace Ljubibratićev prijevod. Časopis je sadržavao

¹⁸ Rašid Ridā', poznati komentator Kur'ana, učenik Muḥameda 'Abduhua, ideologa islamskog modernizma i panislamizma, oštro se suprotstavljao prevođenju Kur'ana (Ridā' 1926).

¹⁹ List *Bošnjak* izlazio je u Sarajevu 1891–1910.

tekstove koji su eksplicitno pozivali na arabizaciju, tj. nužnost očuvanja veze mlađih naraštaja bosanskih muslimana s arapskim jezikom i njihovom podučavanju njemu, što će im omogućiti autentično razumjevanje Kur'ana. Upozoravali su čitaoce da ovaj prijevod sa sobom nosi opasnosti koje će dovesti do slabljenja veza bosanskih muslimana s muslimanima arapskog svijeta. Sve ovo iz bojazni da se muslimani Bosne ne udalje od vjere islama. Vrhunac napada ovog časopisa na Ljubibratićev prijevod ogleda se u podrugljivom i bizarnom opisu „čorbine čorbe čorba“, čime aludira na to da se radi o prijevodu s ruskog, a ruskog s francuskog jezika (Hakki 1931, 323).

Neka karakteristična prijevodna rješenja u Ljubibratićevom prijevodu Kur'ana

Upoređujući ovaj prijevod sa ostalima prijevodima Kur'ana na našem govornom području moguće je primjetiti razlike u prijevodu ajeta, nastale preuzimanjem prijevodnih rješenja iz francuskog prijevoda Kur'ana, čiji je autor Kasimirski.²⁰ Na primjer, sintagma „garābību sūd“ u francuskom je prevedena u značenju plurala za pticu pod imenom gavran (Kasimirski 1852, 352). Ljubibratić (1895, 316), je svom prijevodu isto postupio „Ima crnijeh gavrana“ Međutim, kada uporedimo ovo prijevodno rješenje s ostalim prijevodima koji su se kasnije pojavili, ni u jednom od njih nećemo naći da je navedena sintagma prevedena u značenju „crnih ptica“, već vrstom zemlje.

fa lā 'uqsimu bimawāqi' an-nujūm, Kur'an, al-Wāqi'a, 75.

Lā 'uqsimu bi jawmu al-qijāmah – wa lā 'uqsmu bin-nafsi al-lawāmah, Kur'an, al-Qijāma, 1-2.

Lā 'uqsimu bi hāza al-balad, Kur'an, al-Balad, 1.

Navedeni ajeti počinju česticom *Lā*, koja ima značenje negacije. Na prvi pogled, za poznavaoce arapskog jezika stiže se utisak da se Bog ne zaklinje navedenim pojmovima. Međutim, relevantni tradicionalni hermeneutički izvori Kur'ana ukazuju da čestica *Lā* u ovim slučajevima nema značenje negacije, već, upotrebljena ispred zakletve, ima značenje njenog pojačanja. Osim toga, to potvrđuju i ostali prijevodi Kur'ana s arapskog jezika na naš jezik. Radi komparacije prijevoda, poslužit ćemo ce prijevodnim rješenjima Besima Korkuta, čiji je prijevod Kur'ana prvi prijevod urađen direktno s arapskog jezika:

*Ja se neću zaklinjati zahtodom
zvijezda.*

Ljubibratić, 404.

Ja se neću zaklinjati danom vaskrsa.

I kunem se časom kad se zvijezde gube.

Korkut, 536.

Kunem se Danom kada Smak svijeta

²⁰ Prijevod Kur'ana od Kasimirskog štampan je u Parizu 1840, 1841, 1852. i 1870. godine (Kasimirski 1852).

Ja se neћu душом која кори.

Ljubibratić, 442.

Ja se neћu заклињати овим крајем.

Ljubibratić, 462.

nastupi, i kunem se dušom koja sebe kori.

Korkut, 577.

Kunem se gradom ovim.

Korkut, 594.

Kasim Hadžić u svom radu objavljenom u *Takvimu* iz 1981, govoreći o počecima kur'anskih sura, ustvrdio je također da navedena sura ne počinje zakletvom. Ovakva tvrdnja Hadžića navodi na zaključak o mogućem uticaju Ljubibratićevog prijevoda na kasniji prijevod Kur'ana Ali Rize Karabega, koji je istu grešku ponovio, ili je to možda posljedica njegovog nedovoljnog poznavanja arapskog jezika (Hadžić 1981, 79).

Pri numeraciji kur'anskih ajeta Ljubibratić je slijedio model francuskog prijevoda. Ajete koji počinju izolovanim, samostalnim grafemama, kao što su: *alif lām mīm; jāsīn; ta sīnmīm* i drugi, nije smatrao zasebnim ajetima, već ih je vezivao za naredne ajete, spajajući ih u jedan,²¹ a nekada duže ajete dijeli na dva.²² Međutim, i pored ovakve numeracije kur'anskih ajeta koja je različita u odnosu na opšteprihvaćenu, standardnu numeraciju u svijetu i kod nas, kranji, tj. konačni brojevi ajeta podudarni su standardnoj numeraciji. Ovo dokazuje da je prevodilac individualno djelio ajete Kur'ana, ali je na kraju vodio računa o konačno utvrđenom broju ajeta svake kur'anske sure.

Poslanik islama, Muhamed u Ljubibratićevom prijevodu Kur'ana

U ovom prijevodu Kur'ana primjećuju se varijacije u prevođenju imenice *rasūl*. Analizom prijevoda može se ustanoviti da se označena leksema nekada prevodi u značenju „poslanik“, a nekada u značenju „apostol“ ili „prorok“, što je, s aspekta islamskog ortodoksnog učenja, sporno. To ćemo ilustrovati sljedećim primjerima:

- Sura „Ali ‘Imran“, 144. ajet, gdje se ovaj pojam prevodi u značenju „poslanik“

Wa mā Muhammad illā rasūlun qad ḥalat min qablihi ar-rusul

*Мухамед је само **посланик**. Њему су претходили други посланици.*

Ljubibratić, 48.

*Muhammed je samo **poslanik**, a i prije njega je bilo poslanika.*

Korkut, 68.

- Sura „al-Baqara“, 101. ajet, gdje se ovaj pojam prevodi u značenju „apostol“

Wa lammā ḡā’ahum rasūlun min ‘indillahi muṣadiqan limā ma’hum nabaḍa farīqun min alladīna ‘utū al-kitāba kitāballahi warā’a zuhūrihim ka ‘annahum lā

²¹ Primjer su prvi i drugi ajet sure al-Baqara, kao i druga mjesta u Kur'anu.

²² Primjer je sto,deseti ajet sure al-Mā’ida. Međutim, dvesto osamdeset i drugi ajet sure al-Baqara, kao primjer najdužeg ajeta u Kur'anu, ostao je nepodijeljen.

ja 'latūn.

Kad među њих дође **апостол** од Божје стране, потврђујући њихове свете књиге, један од онијех који су примили свето писмо бацише за леђа Божју књигу, као да је не познају.

Ljubibratić, 13.

A kada im je **poslanik** od Allaha došao, potvrđujući da je istinito ono što već imaju, mnogi od onih kojima je Knjiga dana – za leđa svoja Allahovu Knjigu dbacuju, kao da ne znaju.

Korkut, 15.

- Sura „al-Māida“, 109 i 112. ajet, gdje se ovaj pojam prevodi u značenju „apostol“

Jawma jağta'u allahu ar-rusula fa jaqūlu maḍā 'uğibtum qalū la 'ilma lanā innaka anta 'alāmu al- ġujūb.

Iḍ qāla al-ḥavārujjūn ja 'Isā 'ibn Marjama hal jastaṭī'u rabuka an junazzila 'alajnā mā 'idatan min as-samā 'i qāla 'itaqūllah in kuntum mu 'minīn.

Једнога дана Бог ће скупити **апостоле** које је он слао. Он ће их запитати: Шта вам се одговорило? а они ће рећи: Ми немамо знање, ти сам знаш тајне.

Ljubibratić, 86.

О Исусе, сине Маријин! рекоше **апостоли**, може ли нам твој Господ спустити с небеса већ постављену трпезу? Бојте се Господа, одговори им Исус, ако сте вјерни.

Ljubibratić, 87.

Na Dan kada Allah sakupi **poslanike** i upita: „Da li su vam se odazvali?“ – oni će reći: „Mi ne znamo, jer samo Ti znaš sve tajne.“

Korkut, 126.

A kada **učenici** rekoše: „O Isa, sine Merjemin, može li nam Gospodar tvoj trpezu s neba spustiti?“ – on reče: „Bojte se Allaha ako ste vjernici!“

Korkut, 126.

Dakle, Ljubibratić prijevod leksema *ar-rusula* i *ḥavārujjūn* svodi u semantičko polje riječi „apostol“, prisutne u Bibliji.²³

Još nekoliko primjera komparacije prijevoda Kur'ana Ljubibratića i Korkuta

Imajući u vidu činjenicu da je Ljubibratićev prijevod Kur'ana prvi na našem govornom području, u daljem tekstu ovog rada želim navesti još nekoliko primjera kur'anske leksike ekscerpirane iz ograničenog broja kur'anskih poglavlja (sura) u cilju dodatnog poređenja prijevodnih rješenja Ljubibratića, kao prvog prevodioca Kur'ana i Korkuta, kao prvog prevodioca Kur'ana s arapskog jezika na našem području. Prijevodi Ljubibratića i Korkuta razlikuju se u odnosu na izvorni

²³ Vidi Ljubibratićev prijevod na stranicama: 86, 87, 384. Prema hermeneutičkim izvorima, ovo prijevodno rješenje je u suprotnosti s islamskom ortodoksijom (ar-Rifā'i 2003).

jezik s koga se prevodi – Ljubibratić prevodi s francuskog i ruskog, A Korkut s izvornog arapskog. Zatim, razlikuju se prema pripadnosti različitom religijskom, kulturnom i civilizacijskom krugu – Ljubibratić pripada pravoslavno-hrišćanskom, a Korkut islamskom – što se odražava i na njihovu recepciju Kur’ana i različita prevodilačka rješenja.

Rabb (رب), gospodar, vlasnik, vladar, poglavar. U Kur’anu upotrebljena, ova riječ označava Boga – Allaha, Gospodara i Vlasnika svega. Kada se upotrijebi da označi drugo mimo Boga, onda se mora naći u genitivnoj sintagmi (*’idāfa*) (Ibn Manzur 1968, 1546).

➤ *’Iqra’ bismi rabbika ’allaḏi ḥalaqa* (Kur’an, 96:1).

- *Читай, у име твојега Господа коју је све створио* (Ljubibratić 1895, 466).
- *Ћитай, у име Господара твога, Који ствара* (Korkut 1977, 655).

Masīḥ (مسيح), naziv za Isa/Isusa u Kur’anu (Muftić 1997, 1407). Ibn Manzur, pored pomenutog značenja, navodi da *Masīḥ* znači „istinit, iskren“ (Ibn Manzur 1968, 4196–4197).

➤ *’Id qālat al-malā’ikatu yā Maryamu ’innallaha yubaššruka bi kalimatīn minhu ismuhu al-Masīḥu ’Isā ibn Marjama waḡīḥan fī ad-dunyā wa al-’aḥira wa min al-muqarrabīn* (Kur’an, 3:45).

- *Једнога дана анђели рекоше Марији: Бог ти навјештава своје слово. Оно ће се назвати Месуја, Исус син Маријин, славан на овоме и свијету и на другом, и један је од домаћих Божјих* (Ljubibratić 1895, 39).
- *A kada meleki rekoše: „O Merjema, Allah ti javlja radosnu vijest, od Njega Riječ: ime će mu biti Mesih, Isa, sin Merjemin, bit će viđen i na ovome i na Onome svijetu i jedan od Allahu bliskih.* (Korkut 1977, 54).

Naṣārā (نصارى), temeljni kur’anski naziv za hrišćane. Ovaj naziv se ne dovodi u vezu s osobom, već se izvodi iz glagola *nasara* (نصر) „pomagati, pomoći“ (Muftić 1997, 1497).

➤ *’Innallaḏīna ’āmanū wallaḏīna hādū wan-naṣārā was-ṣābi’īna man ’āmana billahi wal-yawmi al-’aḥiri wa ’amila ṣāliḥan fa lahum ’aḡrun ’inda rabbiḥim wa lāḥawfun ’alayhim wa lā hum yaḥzanūn* (Kur’an, 2:62).

- *Заиста, они који вјерују, и они који живе у чивутском закону, и хришћани, и Сабљани, ријечју, ко год вјерује у Бога и пошљедни дан, и ко буде чинио добро: сви ти примиће награду од својега Господа; страх неће сићи на њих, и они неће бити уцвињени* (Ljubibratić 1895, 8–9).
- *One koji su vjerovali, pa i one koji su bili jevreji, kršćani i Sabejci – one koji su u Allaha i u Onaj svijet vjerovali i dobra djela činili – doista čeka nagrada od Gospodara njihova; ničega se oni neće bojati i ni za čim neće tugovati!* (Korkut 1977, 11).

Nafs (نفس) je riječ čije je osnovno značenje „duša, duh, život, biće, čovjek, osoba, lice“ (Muftić 1997, 1518). Njena upotreba u Kur'anu, odnosno kur'anski kontekst, govori o njenoj višeznačnosti. Upotrebljena u Kur'anu, odnosi se na dušu, na „prvog“ čovjeka Adema (Kur'an, 4:1; 6:98; 39:6), nekada na biće uopšte, zatim čovjeka itd. (Kur'an, 10:100).

- *Ta'lamu mā fī nafsī wa lā'a'lamu mā fī nafsika'innaka 'anta 'allām al-ğuyūb* (Kur'an, 5:116).
- *Ti znaš šta je u dubini moje duše, a ja znam šta je u dubini tvoje duše, jep ti sam znaš tajne* (Ljubibratić 1895, 87).
- *Ti znaš šta ja znam, a ja ne znam šta Ti znaš; samo Ti jedini sve što je skriveno znaš* (Korkut 1977, 121).

Nūr (نور), 'razasuta svjetlost, sjaj'. Ragib Isfahani, pojašnjavajući značenje ove riječi, navodi ovosvjetsku (دنيوي) i onosvjetsku (آخروي) svjetlost, pri čemu ovosvjetsku dijeli na 'umom dokučivu svjetlost', poput svjetlosti razuma, svjetlosti Kur'ana, i 'čulnu', odnosno čulom vida dokučivu svjetlost, u koju se svrstava svjetlost nebeskih tijela i ostalog što emituje svjetlost. A za primjere Božanske svjetlosti služi se Kur'anom (al-Isfāhānī 1976, 658).

- *Allahu nūru as-samāwāti wa al-'arḍi* (Kur'an, 24:35).
- *Bog je Svjetlost nebesa i zemlje* (Ljubibratić 1895, 250).
- *Allah je izvor svjetlosti nebesa i zemlje* (Korkut 1977, 358).

Hudā (هدى) 'pravi put, (Božija) uputa, upućivanje, vođenje rukovođenje' (Muftić 1997, 1569). Ono što je prema islamskoj dogmi isključivo u Božijoj prerogativi i moći, i ono čime se On posebno odlikuje (Kur'an, 2:5; 6:71).

- *Laysa 'alayka hudāhum wa lakinnallaha yahdī man yašā'u* (Kur'an, 2:272).
- *Tebi o Muhamede! nije naloženo da rukovodiš nevjerne. Bog rukovodi one koje hoće* (Ljubibratić 1895, 32).
- *Ti nisi dužan da ih na Pravi put izvedeš, Allah izvodi na Pravi put onoga koga On hoće* (Korkut 1977, 45).

Zaključak

Ono što se u zaključku ovog rada, shodno relevantnoj kritici ovog prijevoda, može kazati, jeste da se pri čitanju ovog prijevoda Kur'ana stiče utisak o namjeri i želji prevodioca da sadržaj Kur'ana učini dostupnim i pripadnicima hrišćanstva, koji su živjeli u susjedstvu s pripadnicima islama i govorili istim jezikom. Prijevod je pod vidnim uticajem pravoslavlja i on je ponajprije književno i religijsko djelo u kojem se u prijevodu kur'anskog diskursa koristi biblijski pojmovni i terminološki instrumentarij i predstavlja prvorazredni ekumenski događaj na našim prostorima na prijelazu devetnaestog u dvadeseti vijek. Ljubibratić u svom prijevodu Kur'ana, koji predstavlja neprocenjivo bogatstvo u

istoriji prevođenja Kur'ana na srpski jezik, unosi svoj stil, svoje religijsko shvatanje svijeta. Njegov prijevod je više od četrdeset godina bio je jedini prijevod Kur'ana na našem govornom području. Činjenica je da je njegov prijevod izazvao brojne komentare, oštre kritike, i on čitaocu – muslimanu, na neki način, može biti čudan. Međutim, njegova vrijednost ogleda se u činjenici da on predstavlja jednu od mnogih hrišćanskih recepcija Kur'ana. Shodno paraleli u kulturološkoj ravni između principa koje su u prevođenju siljedili Ljubibratić i drugi kasniji prevodioci Kur'ana, na našem govornom području, Ljubibratić je uvažio princip da Kur'an prevodi na jezik svoje kulture i civilizacijskog ambijenta, čime je, za razliku od Korkuta i drugih, uspio izraziti one osobene riječi koje spadaju u terminološki pojmovnik islama.

Izvori

- Kasimirski, Albert. 1840. *Le Koran. Traduction nouvelle faite sur le texte arabe*. Paris: Charpentier.
- Korkut, Besim. 1977. *Prijevod Kur'ana*. Sarajevo: Orijentalni institut.
- Ljubibratić, Mićo. 1895. *Koran*. Beograd: Državna štamparija Kraljevine Srbije.

Literatura

- Al-Iṣḫānī, Rāḡib. 1976. *Mufradāt alfāz al-Qur'ān*. Damask.
- Ar-Rifā'i, Muhamed. 2003. *Tafsīr Ibn Kasīr*. Prev. Grupa prevodilaca. Sarajevo: Kulturni centar „Kralj Fahd“ u Sarajevu.
- As-Sujūṭī, Ġalāludīn. 2007. *Al-Itqān*. Kairo: Maktab dar al-turāt.
- Az-Zarqānī, Muḥammad. 2006. *Manāhil al-'irfān fī 'ulūm al-Qur'ān*. Kairo: Dār al-ḥadīth.
- Bell, Richard. 1984. „Zapadna učenost i Kur'an“. Prev. Enes Karić. *Islamska misao* VI (65): 10–16.
- Brockelmann, Carl, August Fischer, Wilhelm Heffening & Franz Taeschner. 1969. *Die Transliteration der arabischen Schrift in ihrer Anwendung auf die Hauptliteratursprachen der islamischen Welt*. Ed. Transkriptionskommission der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft. Wiesbaden: Kommissionsverlag Franz Steiner GmbH.
- Gavrilović, Andra. 1990 (1901). *Znameniti Srbi XIX. veka*. Beograd: Kultura.
- Gadamer, Hans Georg. 1978. *Istina i metoda*. Prev. Slobodan Novakov. Sarajevo: Veselin Masleša.
- Dobrača, Kasim. 1963. *Katalog arapskih, turskih i perzijskih rukopisa I*. Sarajevo: Starješinstvo Islamske vjerske zajednice za Bosnu i Hercegovinu.

- Csaplovics, János. 1819. *Slavonien und zum Teil Croatien: ein Beitrag zur Völker- und Länderkunde; theils aus eigener Ansicht und Erfahrung (1809–1812), theils auch aus späteren zuverlässigen Mittheilungen der Insassen*. Pesht: Hartleben.
- Đorđević, Radmila. 2004. *Uvod u kontrastiranje jezika*. Beograd: Filološki fakultet.
- Hadžić, Kasim. 1981. „Početne riječi i inicijali u Kura'nu“. *Takvim*: 76–87.
- Hadžijahić, Muhamed. 1986. „Bibliografske bilješke o prijevodima Kur'ana kod nas“. *Islamska misao* VIII (92): 22–28.
- Hadžimejlić, Ćazim. 2009. *Umjetnost islamske kaligrafije*. Sarajevo: ITD Sedam
- Hakki, I. 1931. *Hikmet* 23–24 (2): 323–324.
- Halilović, Safet. 2005. *Hifz učenje Kur'ana napamet*. Novi Pazar: El-Kelime
- Handžić, Mehmed. 1937–38. „Prijevod Kur'ana od Hadži Ali Riza Karabega“. *El-Hidaje* 9 (2): 141–142.
- Ibn Manzūr. 1968. *Lisānal- 'arab*. Bejrut: Dārsādir.
- Ilić, Dragutin J. 1896. *Posljednji prorok. Biografija proroka Muhameda*. Beograd: Izdanje Stajića.
- Jusufi, Azmir. 2016. „Prevođenje Kur'ana“. *Novi Muallim*. god. XVII. 65: 85–90.
- Jovanović, Milan, Batut. 1927. *Život i zdravlje, bolest i smrt u Kura'nu*. Sarajevo: Higijenski zavod.
- Karić, Enes. 1988. *Hermenetički problemi prevođenja Kur'ana na srpskohrvatski jezik*. Beograd: Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu.
- Karić, Enes. 2005. *Kako tumačiti Kur'an*. Sarajevo: Tugra.
- Maksimović, Miodrag. 1967. *Iz Kur'ana časnog. Svetu celom opomene*. Beograd: Vuk Karadžić.
- Muftić, Teufik. 1997. *Arapsko-bosanski rječnik*. Sarajevo: El-Kalem
- Nasr, Sejid, Husein. 1986. „Kur'an-Božija riječ, izvor znanja i djela“. *Glasnik VIS* XLIX (3): 198–216.
- Nöldeke, Theodor. 1919. *Geschichte des Qorāns*. Leipzig: Weicher.
- Oraovac, P. Tomo. 1908. *Tri znamenita Hercegovca*. Beograd: Štampa Savić i komp.
- Partridž, Kristofer. 2009. *Religije sveta*. Prev. Macura Lazar. Beograd: Mladinska knjiga.
- Ramić, Jusuf. 1976. „Prijevodi Kur'ana na srpskohrvatskom jeziku“. *Takvim*: 20–25.
- Ramić, Jusuf. 2007. *Kako prevoditi Kur'an*. Bihać: F.F. Bihać.

- Ridā', Rašīd. 1926. *Tarjama al-Kur'ān wa mā fihā min al-mafāsīd wa munāfāt al-islām*. Kairo.
- Ristić, Stana & Milana Radić-Dugonjić. 1999. *Reč. Smisao. Saznanje. Studija iz leksičke semantike*. Beograd: Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu.
- Sapir, Edward. 1983. *Selected Writings of Edward Sapir in Language, Culture, and Personality*. David G. Mandelbaum (ed.). University of California Press.
- Smailagić, Nerkez. 1975. *Uvod u Kur'an*. Zagreb: Medicinska naklada.
- Smailagić, Nerkez. 1990. *Leksikon islama*. Sarajevo: Svjetlost.
- Sprenger, Alois. 1869. *Das Leben und die Lehre des Mohammad*. Berlin: Nicolaische Verlagsbuchhandlung.
- Šāhin, 'Abduṣṣabūr. 2008. *Tārīh al-Qur'ān*. Kairo: Nahda Miṣr.
- Šimel, Annemarie. 2001. *Odgonetanje Božijih znakova*. Prev. Pašanović Fikret. Sarajevo: El-Kalem.
- Tanasković, Darko. 1979. „Kur'an“. *Mogućnosti* 8–9: 882.
- Tanasković, Darko. 2008. *Islam, dogma i život*. Beograd: Srpska književna zadruga.
- Traljić, Mahmud. 1971. „Dvije značajne godišnjice“. *Takvim*: 87–97.
- Tupja, Edmond. 2000. *Këshilla një përkthyesi të ri*. Tirana.
- Vajzović, Hanka. 2003. „Sociolingvistički aspekti alhamijado književnosti u nas“. *Književni jezik* 21 (2): 14–26.

Примљено / Received: 29. 04. 2020.

Прихваћено / Accepted: 19. 11. 2020.